

De muzikale tijdreis van Erica de Wijs in vogelvlucht

1. Sappho van Lesbos (ca. 630 – 570 voor Christus)

Van oud-Griekse muziek is maar heel weinig overgebleven. We weten dat deze genoteerd, opgeschreven, werd. Er werd daarbij gebruik gemaakt van letters die de noten moesten weergeven. Een belangrijke erfenis daarvan is dat wij nog steeds letternamen gebruiken als notennamen.

Sappho van Lesbos droeg haar gedichten niet voor, maar zij **zong** ze, zichzelf begeleidend op de lier. Onder haar tijdgenoten stond ze bekend om haar honingzoete stem.

Een reconstructie van het liefdeslied *Painetai*: <https://www.youtube.com/watch?v=mOllqozu3Fg>

NB: Wij kunnen dit lied ervaren als 'onzuiver' gezongen en gespeeld; dat komt omdat onder andere de oude Grieken gebruik maakten van een toonsysteem met **kwarttonen**, terwijl bij ons de halve tonen de kleinste intervallen zijn.

2. Kassia (ca. 810 – 865)

In het Byzantijnse rijk leefde de allereerste componerende vrouw van wie ook echt genoteerde muziek bewaard is gebleven: Kassia.

De legende gaat dat Kassia ooit een bruidskandidaat was voor keizer Theophilos. Hij pakte dat echter niet helemaal goed aan. Tijdens hun ontmoeting zei de keizer dat via de vrouw het kwaad de wereld in was gekomen (namelijk via Eva, die de verboden vrucht at). Daar knapte Kassia natuurlijk op af. Ze wist hem nog wel even slim van repliek te dienen: via de vrouw waren ook de goede dingen in de wereld gekomen, zei ze, verwijzend naar Maria, die Jezus op aarde had gebracht. Met zo'n slimme vrouw durfde Theophilos liever niet in het huwelijksbootje stappen.

Er zijn zo'n 25 hymnes van haar hand bewaard gebleven. De muziek is eenstemmig, maar is op hedendaagse opnames vaak meerstemmig of met begeleiding van instrumenten te horen.

https://www.youtube.com/watch?v=ioWWliG_sHc

Naast muziek schreef Kassia ook meer dan tweehonderd seculiere gedichten, onder andere over hypocriet gedrag in de maatschappij.

3. Hildegard von Bingen (1098 – 1179)

Vanaf het begin ontstaan in het christendom verschillende vormen van kloosterleven. Een van de bekendste vrouwelijke Middeleeuwse kloosterlingen is de Benedictijnse abdis ("moeder overste") Hildegard von Bingen. Zij geldt als eerste vertegenwoordigster van de Duitse middeleeuwse mystiek.

Haar boek *Scivias* ('ken de wegen') wordt beschouwd als een spirituele reisgids voor de gelovige op weg naar het hemels Jeruzalem. Het zijn beschrijvingen van haar spirituele ervaringen en visioenen.

Zij is een van de weinige bekende Middeleeuwse componisten die zowel de muziek als de woorden heeft geschreven. Eén van haar werken: het eerste deel *Psallentes*:

<https://www.youtube.com/watch?v=1j4vaI55Unw>

4. Maddalena Mezari, ook genaamd Casulana (1544 – 1590)

Zij was zangeres, luitspeelster en componiste van 66 madrigalen*. Het is de oudst bekende gedrukte muziek van een vrouwelijke componiste. Zij droeg het eerste boek met madrigalen op aan Isabella de Medici Orsini. In het voorwoord schrijft ze: *'Deze muziek is niet alleen geschreven als getuigenis van*

mijn toewijding aan Uwe Excellentie, maar ook om aan de wereld de vreemde vergissing van mannen te tonen, die geloven dat zij de meesters van het intellect zijn en dat, denken zij, daarmee dit bij vrouwen niet op gelijke wijze het geval kan zijn'.

Het lied **O notte, o ciel, o mar**: <https://www.youtube.com/watch?v=fdwkLbcxHBY>

*Een madrigaal is een meerstemmige vocale compositie op een wereldlijke tekst. De term komt waarschijnlijk van het Latijnse woord matricale (moedertaal), dus Italiaans in plaats van het kerkelijke Latijn. Het zijn vaak liederen waarin de liefde, al dan niet gelukkig, een belangrijke rol speelt.

5. **Barbara Strozzi (1619-1677)** met viola da gamba

In de Baroktijd, grofweg 1600-1750, werkte in Venetië **Barbara Strozzi**. Zij was een buitenechtelijk kind van Giulio Strozzi, een zeer invloedrijk kunstenaar en zijn huishoudster.

Al op haar 12^e jaar toonde ze vooral als zangeres een groot talent en op haar 15^e werd over haar gesproken als *'la virtuosissima cantatrice di Giulio Strozzi'* (Giulio Strozzi's buitengewoon virtuoze zangeres). Nota bene: haar vader wordt genoemd! Rond haar 16^e jaar begint deze vader ook composities van zijn dochter te publiceren. Dit illustreert wel een beetje dat de muziekgeschiedenis jarenlang enkel door mannen lijkt gedomineerd.

Zeker voor een zeventiende-eeuwse vrouw had ze een modern leven: niet alleen omdat ze muziek schreef en daar haar brood mee verdiende, maar ook omdat ze als ongetrouwde vrouw vier kinderen had.

Zij componeert meestal in de *stile moderno*, de stijl waarin de tekst even belangrijk is als de muziek.

Het madrigaal **Con le belle non ci vuol fretta** (met schoonheden moet je geen haast willen hebben): <https://www.youtube.com/watch?v=jQerHUzARf8>

6. **Belle van Zuylen (1740 – 1805)**

De tijd van de verlichting. Een beroemde uitspraak van haar is *'Ik heb geen talent voor ondergeschiktheid'*. Belle van Zuylen was behalve als schrijfster ook productief als componiste. Ze schreef opera's (libretti en muziek) en componeerde liederen, strijkkwartetten en klaviersonates. Wat opvalt is de stijl waarin Belle componeert. Hoewel haar ideeën behoorlijk vooruitstrevend waren is haar compositiestijl dat niet: het is nog echt de *stile galante*, die Voltaire beschreef als *'een poging tot behagen'*.

Menuetten voor strijkkwartet. <https://www.youtube.com/watch?v=ux8loHH91r0>

7. **Hortense de Beauharnais (1783 – 1837, 1e Koningin van Holland!)**

Zij was vrouw van Lodewijk Napoleon, de eerste koning van Holland. Later woonde ze in een kasteel in Zwitserland, dat onder haar leiding uitgroeide tot een ontmoetingsplek voor schrijvers, filosofen en edellieden. Onder hen bijvoorbeeld Alexandre Dumas père, schrijver van o.a. 'De graaf van Monte Christo' en 'De Drie Muskietiers'. In die sfeer componeerde zij onder andere een aantal Romances; liederen die de liefde bezingen. De begeleiding bestaat uit een voorloper van de moderne piano: een fortepiano (of pianoforte), een instrument dat rond 1700 werd uitgevonden door de Italiaanse instrumentbouwer Bartolomeo Christofori.

Eén van haar **Romances**: <https://www.youtube.com/watch?v=pvfh3MFnEQs>

8. **Fanny Mendelssohn (1805-1847)**

Zus van de componist Felix Mendelssohn Bartholdy. In 1820 werden Fanny en Felix aangemeld bij de Berlijnse Sing-Akademie, die werd geleid door Carl Friedrich Zelter, van wie bekend is dat hij Fanny muzikaal hoger aansloeg dan haar broer. Hij schreef in 1816 in een brief aan Goethe: dat hij van mening was dat zij *'speelde als een man'*, voor hem de grootste lof die hij een vrouw kon geven! Terwijl Felix alle vrijheid kreeg zijn talent te ontwikkelen en internationaal een grote carrière maakte, was voor Fanny een leven als echtgenote, huisvrouw en moeder weggelegd. Haar enige publieke optreden met orkest vond plaats in februari 1838, toen ze het 1e Pianoconcert van haar broer speelde.

Ook al stonden broer en zus elkaar zeer na en hadden ze vrijwel dagelijks contact over muzikale zaken, hij steunde haar muzikale aspiraties niet, in tegenstelling tot haar echtgenoot, de schilder Wilhelm Hensel. Zij trouwden in 1829. Hij stimuleerde haar zeer om haar muzikale talent te uiten. Hij deed ook zijn best om muziekuitleverijen in het werk van zijn vrouw te interesseren. In 1846 werd een liederencyclus met composities van Fanny op zes gedichten van Duitse tijdgenoten als Goethe en Heine uitgegeven: *Sechs Lieder Opus 1*, haar eerste eigen publicatie. Uitgegeven onder de naam **Fanny Hensel**, waarschijnlijk om haar familie niet te veel voor het hoofd te stoten. Deze kleinere composities werden voor een vrouwelijk talent destijds als sociaal aanvaardbaar geacht. Het **Schwanenlied** op tekst van Heine. https://www.youtube.com/watch?v=jY7Bb_RvTV4

Zij componeerde ongeveer 250 liederen, meer dan 125 pianostukken, een pianokwartet, een pianotrio en een levendige Overture in C, als enige orkestwerk.

9. Clara Schumann – Wieck (1819 – 1896)

Tijdens haar leven was zij veel beroemder dan haar echtgenoot Robert Schumann; niet in de eerste plaats vanwege haar compositorische gaven, maar ze was vooral een gevierd concertpianiste.

Het hoogtepunt van haar vroege werk is het **Pianoconcert in a-mineur op. 7** dat zij op vijftienjarige leeftijd voltooide. Dit concert beleefde zijn première op 9 november 1835 in het Gewandhaus in Leipzig onder leiding van Felix Mendelssohn, met Clara zelf achter de piano.

Het 1e deel ervan: <https://www.youtube.com/watch?v=3LUNngZC7dc>

Over dit pianoconcert schreef de muziekcensent Carl Ferdinand Becker dat er natuurlijk geen sprake kon zijn van een serieuze recensie over dit werk *'omdat men hier met het werk van een dame van doen had'*. En de beroemde dirigent Hans von Bülow (latere schoonzoon van Wagner en zwager van Liszt) stelt:

Reproductief genie kan men toeschrijven aan het schone geslacht, creatief genie echter met zekerheid niet ... Een componiste zal nooit bestaan, enkel een abusievelijk gedrukte kopiïste ... Ik geloof niet aan de feminiene vorm van het woord schepper. Ik heb overigens een bloedhekel aan alles wat maar enigszins naar vrouwenemancipatie riekt.

10. Alma Mahler (geboren Schindler) (1879-1964)

Alma was het *'mooiste meisje van Wenen'* en trouwde in 1902 met Gustav Mahler. Ze hield niet van de muziek die Mahler componeerde en voelde zich miskend, omdat hij haar aspiraties op muzikaal terrein niet serieus nam. Dit zou Gustav gezegd hebben:

'Jouw leven moet in alle opzichten in dienst komen van mijn behoeften en het enige wat jij daarvoor terug kunt vragen is mijn liefde. Als je dat niet kunt, kunnen we nu beter uit elkaar gaan, anders wordt het een drama. Ik wil een vrouw, geen collega'.

Alma componeerde meer dan 50 liederen vóór haar huwelijk met Mahler. Slechts zeventien daarvan zijn bewaard gebleven – vele zijn vernietigd in de Tweede Wereldoorlog en door Alma zelf.

Die stille Stadt op tekst van de dichter Richard Dehmel. Een lied in laatromantische stijl: de melodie is al bijna niet gewoon na te zingen, nadert eigenlijk al een beetje het loslaten van de tonaliteit. Het lied beschrijft de sfeer in een steeds donker wordende stad, waar ook het geluid is verdwenen. En net als de wandelaar angstig wordt klinkt er hoopvol zachtjes een kinderstemmetje dat een liedje zingt:

<https://www.youtube.com/watch?v=Q044KZA5fGw>

11. Nadia Boulanger (1887-1979) en Lili Boulanger (1893-1918)

De zussen groeide op in een muzikaal en intellectueel milieu, waar toonaangevende musici als Gabriel Fauré tot de vaste bezoekers behoorden. Zij droegen veel bij tot de vorming van Nadia en haar jongere zuster Lili.

Nadia was na Fauré's dood in 1924 zijn opvolgster en de erfgename van zijn muzikale nalatenschap. Als dirigente heeft ze op vele plaatsen in Europa zijn *Requiem* uitgevoerd. Ze heeft ook altijd de composities van haar zuster Lili gepropageerd. Na de dood van Lili in 1918 verklaarde ze nooit meer te zullen componeren, maar te gaan dirigeren en lesgeven en zich te wijden aan de verspreiding van het werk van haar zuster. Zij was een van de eerste vrouwelijke dirigenten. Als componiste heeft ze weinig werk nagelaten.

Haar jongere zus Lili had als componiste meer succes. Als 19-jarige won ze als eerste vrouwelijke componist de Prix de Rome. Lili was ziek en veel van haar werken dicteerde ze vanaf haar ziekbed aan Nadia. Ze componeerde koorwerken, waaronder *Hymne au soleil*, *Vieille prière Bouddhique* en als laatste *Psalm 130 (Du fond de l'abîme)*. Kort voor haar dood componeerde ze nog twee stukken die in technisch opzicht aan elkaar verwant zijn en volgens Lili zelf ook het beste samen uitgevoerd konden worden: het optimistische *D'un matin de printemps* en het uiterst sombere *D'un soir triste*. Van beide werken zijn verschillende versies: voor orkest en als kamermuziek.

Dit is een versie voor viool, cello en piano van **D'un soir triste**:

<https://www.youtube.com/watch?v=s570Q7cyj4I>

12. Catharina van Rennes 1858-1940

Voor het Nederlandse muziekleven is de Utrechtse componiste en zangpedagoge Catharina van Rennes zeker van belang geweest.

Zij wilde graag zangdocente en directrice wilde worden van de Toonkunst Muziekschool in Utrecht, maar ze kreeg die baan niet, vermoedelijk ook omdat ze een vrouw was. Ze stichtte toen haar eigen zangschool voor kinderen 'Bel Canto', om zo de kinderzang op een hoger peil te krijgen. Een van de bekendste leerlingen van die zangschool was prinses Juliana.

Misschien behoort zij niet tot de allergrootste compositorische talenten, maar zij past zeker in het pedagogische klimaat van de eind 19^e en begin 20^e eeuw. Er komt grote aandacht voor het kinderlied en -spel. Liedjes die speciaal voor kinderen zijn geschreven maken deel uit van die opvoeding. Zij schreef **Drie kleine kleutertjes** dat we gezamenlijk gezongen hebben.

13. Cathy Berberian (1925-1983)

Een Amerikaanse componiste en mezzosopraan. Dochter van een Armeens immigrantenechtpaar en van 1950 tot 1964 getrouwd met de Italiaanse componist Luciano Berio, die haar bijzonder wendbare en expressieve stem gebruikte in vele werken die hij voor haar schreef. Ook andere componisten schreven speciaal voor haar stem, bijvoorbeeld John Cage, Hans Werner Henze en Igor Stravinsky.

Berberian hield zich voornamelijk bezig met de moderne en avant-gardestromingen in de eigentijdse klassieke muziek, maar ook met Armeense volksmuziek, Claudio Monteverdi, The Beatles en haar eigen composities.

Haar bekendste compositie is **Stripsody** (1966), waarin ze haar vocale techniek exploreert door middel van stripboekklanken. <https://www.youtube.com/watch?v=OdNLAhL46xM>

14. Calliope Tsoupaki (1963 –

Een eigentijdse Griekse componiste, die in Nederland studeerde (bij Louis Andriessen) en sinds 1988 in Amsterdam woont. Zij was tussen 2018 en 2024 Componist des Vaderlands, een functie waarin ze fungeerde als ambassadrice van nieuwe Nederlandse klassieke muziek.

In haar werk combineert Tsoupaki de schijnbaar contrasterende werelden van de West-Europese eigentijdse klassieke muziek en de Byzantijnse muziek van Oost-Europa. Ze kiest daarbij vaak voor bijzondere instrumenten, zoals qanûn (een soort citer), ney (een Arabische fluit), kemençe (een soort lira), viola da gamba en panfluit.

Haar **Into Space** -voor een ensemble van blokfluit, panfluit, altviool, accordeon, slagwerk en elektronica - is geschreven in opdracht van de provincie Flevoland. Het werd gespeeld bij de opening van natuurkunstwerk *De Groene Kathedraal* (de plattegrond van de Kathedraal van Reims op ware grootte nagebootst door populieren).

<https://www.youtube.com/watch?v=0qfnbm28qns>

Afsluiting

In verband met de huidige situatie in de wereld en ook in de lijn met Amnesty International (die aanwezig was op deze avond) zongen we ter afsluiting het verbindende lied *This land is your land*, van de Amerikaanse folksinger Woody Guthrie, in de hertaling van Jan Rot.

Dit land is jouw land

Tekst: Jan Rot

1. Ter - wijl ik wan - del op de stil - le hei - de, langs weid - se
2. Ik zwerf en strui - kel en ren in rond - jes langs Duit - se
3. Als de zon dan door - breekt en ik blijf lo - pen tus - sen o - pen
4. Toen ik wat la - ter, weer in de rand - stad angst en ver -

1. luch - ten en groe - ne wei - den, denk ik als ie - mand hard voor -
2. bun - kers en blan - ke dui - nen, maar el - ke me - ter klinkt die
3. vel - den en wui - vend ko - ren en de ne - vel op - trekt laat'n koor zich
4. -driet zag en al die e - go's, sloot ik mijn o - gen en zocht de

1. bij rijdt:
2. stem blij:
3. ho - ren:
4. e - cho:
dit land heeft paats voor jou en mij.

Refrein

1,2,3. Dit land is jouw land, dit land is mijn land van de kop van
4. Dit land is haar land, dit land is zijn land, van de voet van

Fries-land tot de rand van Bra-bant, van het wij-ze oos-ten tot het wil-de
Lim-burg tot de duin- en zee-rand van het zoe-te Zee-land tot aan

wes - ten, dit land heeft plaats voor jou en mij.
Nieu - we - schans: dit land heeft plaats voor ie - der - een!